

ELS DRETS HUMANS: UN CONCEPTE UNIVERSAL? LA LLIBERTAT HUMANA DES DE LA SAVIESA I DES DE L'ORIENT

Albert Ferrer

En aquest article, el professor Ferrer continua la seva tasca d'exploració de les savieses d'Orient que ja ha desenvolupat en aquest Anuari. Es pregunta si la Declaració Universal dels Drets de l'Home (1948) pot considerar-se realment universal o si, per contra, és un pur reflex de la cultura occidental. Investiga les idees de llibertat, de dignitat i d'igualtat des de les savieses d'Orient.

La qüestió de la universalitat dels drets humans és, sens dubte, delicada; però, alhora, també és cabdal. No ens podem deixar posar entre l'espasa i la paret. No podem acceptar ni la mutilació de la dignitat humana ni l'imperialisme cultural -amagat darrere un monòleg: els drets humans.

75

No es tracta de qüestionar la utilització dels drets humans com a instrument jurídic pràctic davant els atemptats a la dignitat humana. Alhora, els drets humans, tal com s'entenen habitualment, són indissociables d'una certa cultura -occidental moderna, i més concretament liberal-, i d'un cert context social -l'estat i el capitalisme moderns. Davant l'extensió de la modernitat arreu del món, no es pot renunciar en termes pràctics a la utilització dels instruments de defensa de la persona davant l'opressió que la mateixa modernitat ha creat. Al mateix temps, hi ha moltes més coses a dir.

D'entrada, el Sr. Reagan i la Sra. Thatcher -per posar dos exemples clàssics- van parlar molt dels drets humans. Ni Gautama Siddhartha, el Buddha, ni Jesucrist ni Leonardo da Vinci ni Krishna-murti van parlar de drets humans. En canvi, la visió d'aquests grans homes descansa sobre una idea de dignitat sagrada de la persona humana, completament diferent del concepte modern, d'origen liberal, de drets humans.

El fet que ni el Buddha ni Jesucrist ni Leonardo parlessin de drets humans ens recorda quelcom que no sempre es té present: els drets humans no són un universal cultural; no són universals en la història. Existeixen des de fa uns tres segles tan sols, i foren inventats a Occident -Europa i a l'Amèrica del Nord. Durant els mil·lennis anteriors d'història de la humanitat no havien existit mai; en canvi, hi havia hagut altres maneres d'entendre la dignitat humana. Els drets humans són, doncs, un producte històric i cultural concret, situat en els inicis de la modernitat occidental.

El fet que Krishnamurti tampoc parlés de drets humans, després de dos segles de declaració dels Drets de l'Home i el Ciutadà, ens està indicant una altra cosa igualment important: es poden expressar en el nostre món, en l'actualitat, altres maneres d'entendre la dignitat humana. Hi ha encara altres valors culturals, altres visions de la condició humana i el món que no es redueixen a la concepció occidental moderna d'origen liberal. Ni tan sols els drets humans són un universal cultural; els universals culturals no existeixen.

En un món en què la Sra. Thatcher i el Sr. Reagan justificaven les seves polítiques exteriors agressives i les seves polítiques econòmiques neoliberals en nom dels drets humans, ens fa més falta que mai un Krishnamurti que ens parli de la dignitat sagrada de la persona humana des d'un altre punt de vista -des de la visió de la saviesa.

El filòsof francès Michel Foucault es va adonar que darrere la retòrica dels drets humans, promoguda pel mateix poder, hi ha quelcom més:

"Més aviat una tecnologia nova: el desenvolupament, del segle XVI al XIX, d'un veritable conjunt de procediments per dividir en zones, controlar, mesurar, encarrilar els individus i fer-los alhora "dòcils i útils". Vigilància, exercicis, maniobres, qualificacions, rangs i llocs, classificacions, exàmens, registres, una manera de sotmetre els cossos, de dominar les multiplicitats humanes i de manipular les seves forces s'ha desenvolupat en el curs dels segles clàssics, en els hospitals, en l'exèrcit, les escoles, els col·legis o els tallers: la disciplina. El segle XIX inventà, sens dubte, les llibertats; però els donà un subsòl profund i sòlid -la societat disciplinària de la qual seguim depenent."¹

¹ M. Foucault, "Vigilar y castigar", Siglo XXI, Madrid, 1996.

Podríem afegir encara la formidable capacitat de control a través de la tecnologia que s'ha desenvolupat de manera accelerada en les darreres dècades. Aquestes tecnologies de control en mans dels estats i de les grans corporacions atorguen a les nostres societats un caràcter "totalitari" que no ens esgarrifa perquè no hi pensem habitualment, i perquè no veiem, segurament, sinó la punta de l'iceberg.

Davant d'aquesta societat disciplinària, amagada sota la retòrica dels drets humans, Krishnamurti ens parla d'una altra llibertat. La "llibertat primera i última" que ens convida a viure Krishnamurti no es pot trossejar en una multiplicitat de drets separats i aïllats; la dignitat humana no es pot fragmentar.

En una perspectiva d'història cultural, ens podem interrogar sobre els equivalents dels drets humans forjats per la cultura moderna d'origen liberal.

Els drets humans tal com s'entenen habitualment són producte d'una cultura històrica concreta -la nostra, la cultura de l'Occident modern. Pretendre que aquesta civilització és l'única o la primera en parlar de la dignitat humana seria mera ignorància de la història cultural de la humanitat. En canvi, el que podem fer és cercar els equivalents dels drets humans occidentals en altres cultures. Existeixen; però aquí no són coneguts -llevat d'uns cercles minoritaris. I no pensem que la cultura predominant, especialment en la seva expressió a través dels mitjans de comunicació, sigui neutra en aquesta ignorància. Ja ens va bé donar la imatge que la cultura occidental és aquella que ha plantejat la qüestió de la llibertat; això constitueix un mecanisme poderós per cimentar la superioritat del nostre model -sense dir-ho.

Al mateix temps, hi ha minories creixents a Occident que es tomben cap a l'Orient, i troben en les seves tradicions espirituals i en els seus mestres unes arrels més profundes per a la dignitat de la persona humana.

Raimon Panikkar tempta d'anar a buscar l'equivalent dels drets humans occidentals en la rica i fascinant tradició índia; el trobaria eventualment en la noció de "dharma".²

"Dharma" és, com tants termes sanskritis, altament polisèmic; significa "element", "dada", "qualitat" i "origen", però també

² Cf R. Panikkar, "La noció 'Drets de l'Home', un concepte occidental?", "Via Fora!!", n° 63-64, vol. VII, estiu/ tardor 1999.

"naturalesa de les coses", "lleï", "dret", "norma de conducta", "ètica", "veritat", "justícia", "destí", etc. En l'arrel d'aquesta polisèmia, hi ha la idea de quelcom que manté, que dóna cohesió i força.

"La justícia manté unides les relacions humanes; la moralitat manté l'ésser en harmonia; la lleï és el principi unificador de les relacions humanes; la religió és el que manté l'univers en existència; el destí és el que ens connecta al nostre devenir; la veritat és la cohesió interna d'una cosa;"³

En una visió centrada en la idea de "dharma", no es tracta d'establir els drets d'un individu enfront dels altres individus o de l'estat, sinó més aviat de considerar el caràcter "dhàrmic" -just, veritable- o "adhàrmic" de quelcom en el conjunt de la realitat. La visió centrada en el "dharma" no és, doncs, individualista, com ho és, en canvi, la ideologia liberal occidental, sinó que parteix d'una visió global i integrada de la realitat. "Dharma" és l'ordre de la realitat sencera, el que manté unit el món.

Llavors, la persona ha de trobar el seu lloc en la comunitat i en el cosmos, així com en relació amb el món transcendent. El primer deure de la persona és amb si mateixa; és d'ésser ella mateixa. És des de la pròpia realització, des de la pròpia realitat, que la persona pot ocupar el seu lloc únic i insubstituïble entre els seus semblants i entre totes les coses i tots els éssers.

Alain Daniélou, que va viure tants anys a l'Índia i que tant la va estimar, recorda els trets propis de l'ètica hindú davant la visió occidental moderna -i davant una certa occidentalització de l'Índia contemporània. A "La sculpture érotique hindoue", Daniélou subratlla que els legisladors hindús han establert la diferència entre dos tipus de moral: la moral personal, que tendeix al perfeccionament de la persona, i la moral social, que té com a objectiu la regulació de la vida col·lectiva. En la visió hindú, el segon tipus de moral no pot anar mai en detriment del primer. La realització de la persona és al cor de l'harmonia social i còsmica.

Els éssers humans tenen no sols el dret sinó també el deure de realitzar-se tant a nivell físic com mental; això inclou la realització en el pla eròtic. Éssers malmesos en el seu equilibri psicofisiològic corren el risc de no poder complir amb el seu destí espiritual per manca d'estabilitat suficient. El primer deure de tota persona és

³ R. Panikkar, op cit, p 353-354.

amb si mateixa. Si l'home no viu i no realitza tot allò que desitja profundament, si es menteix a si mateix i busca conformar-se a normes exteriors i arbitràries, no trobarà mai Déu i no trobarà mai la llibertat veritable.

El "svadharma" és el "dharma" inherent a tot ésser, la naturalesa profunda d'un mateix a realitzar, i no hi ha cap altre "dharma" que estigui per sobre d'ell o que en sigui independent. El "svadharma" podria ser l'equivalent dels drets humans occidentals. Però amb una precaució: no oblidar en cap moment que aquesta equivalència no implica una correspondència terme a terme. Cada cultura és un món.

Del "dharma" i el "svadharma" val la pena passar a d'altres nocions properes. En les tradicions hindús i budistes, les paraules "mukti", "moksha" o "nirvana" no signifiquen únicament "salvació"; alhora, impliquen una idea de llibertat -llibertat de tota forma d'esclavatge i condicionament, llibertat plena de l'home. Finalment, impliquen una idea de plenitud i joia, de realització i salut -en un sentit integral i profund. Els àmbits terrenal i espiritual, religiós i polític, temporal i etern, estan estretament vinculats. La justícia té a veure amb la realització harmoniosa de totes les dimensions de la persona, en totes les seves relacions; la justícia ve a ser la relació plena de l'home amb si mateix i amb la realitat sencera.

En la visió de l'Índia, la llibertat implica redempció del sofriment. Aquest sofriment no és sinó esclavitud produïda per la ignorància. La llibertat s'assoleix quan el coneixement de la realitat dissipa la ignorància que causava el sofriment. Hi ha, doncs, en les tradicions índies, una idea de llibertat a través del coneixement que ben poc té a veure amb la noció de drets de l'individu entronitzada pel liberalisme modern. Al mateix temps, el coneixement -"jñana"- de les tradicions índies tampoc es correspon amb els conceptes de la ciència moderna. A l'Índia, coneixement i realització -d'un mateix- són indissociables. Quan hom coneix Brahman -l'Absolut-, hom esdevé Brahman⁴; la qual cosa vol dir que si hom no és Brahman, no pot conèixer-lo.

En canvi, la modernitat ha produït una cultura en la qual centenars d'especialistes i acadèmics parlen amb tota naturalitat de la mística sense haver tingut mai cap experiència mística. No fa falta

⁴ Cf Mundaka Upanishad, 3, 2, 9.

haver viscut res per parlar d'espiritualitat en el nostre món. Els romàntics ja van advertir que la nova civilització moderna produïa una escissió sense precedents entre el coneixement i la vida.

Les tradicions índies han entès el camí cap a la llibertat d'una manera global i integradora. La via del coneixement -"jñana"-, tot i essent fonamental, no es pot separar d'altres vies que són igualment cabdals: la via de l'acció -"karma"- i la via de l'amor i la devoció -"bhakti". Potser l'ésser humà té al principi una necessitat especial d'avançar per mitjà de l'acció i la devoció. Són ben conegudes les paraules del místic Ramakrishna:

"La via de la devoció és tan bona com la via del coneixement. Però mentre Déu mantingui el sentiment de l'ego en nosaltres, és més fàcil seguir la via de la devoció."

Però tant sols "jñana", el coneixement de la nostra pròpia realitat, més enllà dels vels de la ignorància, pot conduir-nos a la llibertat. Cal remarcar, però, que en la visió índia els camins del coneixement, de l'acció i de la devoció no són exclusius, i ni tan sols es poden separar l'un de l'altre. I cal remarcar, sobretot, que, en la visió índia, la llibertat no és quelcom que es conquereix, perquè no és a l'exterior; és més aviat quelcom que un mateix realitza des de l'interior, des de la seva pròpia realitat.

80

Algunes tradicions índies tampoc han volgut separar la llibertat de l'home de la llibertat dels seus semblants. La llibertat, en el fons, és del Cosmos sencer o no ho és. Aquí s'inscriurien, per exemple, el budisme "mahayana" i el Vedanta. Segons aquestes escoles, la llibertat no és únicament l'assoliment de la plenitud d'un mateix, sinó també la identificació d'un mateix amb tots els éssers i el Cosmos. Fins que l'últim ésser no sigui lliure, jo tampoc puc ser-ho -proclamen el budisme "mahayana" i el Vedanta. L'amor i la compassió són inseparables de la plenitud i la llibertat.

Segons l'Isha Upanishad, l'home lliure -realitzat- és el qui "veu cada ésser en si mateix, i es veu a si mateix en cada ésser"; donada l'ambigüitat de la paraula sànscrita "Atman", també podria dir-se que és el qui "veu tots els éssers en l'Ésser, i l'Ésser en cadascun dels éssers"⁵.

En la ignorància i el sofriment estem tallats els uns dels altres i de la totalitat. L'home lliure sap que no hi ha separació.

⁵ Isha Upanishad, 6- 7.

Davant de tot això, la noció moderna de drets humans ha reduït i empobrit la condició humana i, sobretot, l'ha fragmentada. L'home dels Drets de l'Home i el Ciutadà és un individu desmembrat, alienat de si mateix; per això busca desafortadament un succedani de salvació cap a l'exterior i les coses materials. El materialisme i el consumisme crònics de la nostra civilització tenen una arrel pregona.

Els drets humans, tal com s'entenen actualment, són indissociables de les concepcions d'un cert entorn cultural, l'Occident modern. Per ser més acurats, hauríem de precisar que es tracta de la visió d'un cert Occident modern: la ideologia liberal que esdevé predominant.

Tot i l'extensió progressiva dels drets "burgesos" de finals del segle XVIII cap a sectors de la població cada vegada més amplis, no podem oblidar la crítica de Marx als drets humans. I no podem oblidar que els grans poetes i artistes romàntics tenien una visió de l'home i del món ben diferent -en moltes coses, més propera a Orient que no pas a la mentalitat liberal. Per als romàntics, l'individualisme inherent a la noció de drets humans d'origen liberal era alienant. En la visió romàntica hi ha una idea d'harmonia còsmica i divina, i del lloc que la persona ocupa en aquesta totalitat, en la seva llibertat i plenitud, que no deixa de presentar afinitats profundes amb les visions hindú i budista.

Pretendre que els drets humans són un universal cultural implica la universalització de l'entorn cultural en el qual aquests drets són construïts i tenen sentit; i aquesta universalització implica la negació de les altres cultures i visions. L'imperialisme cultural resultant acaba sent coherent amb les pretensions de llibertat, justícia i tolerància? La universalització dels drets humans mitjançant la noció d'universal cultural acaba girant-se contra si mateixa.

A més, és això el que volem per al nostre món? És això el que resoldrà els problemes que tenim? Hom ha constatat diverses vegades que la introducció dels drets humans en comunitats indígenes ha implicat alhora la introducció de valors individualistes; això ha desestructurat en profunditat aquestes cultures, especialment entre les generacions més joves. En aquesta desestructuració, l'individualisme ha trencat de manera dramàtica els mecanismes mil·lenaris de solidaritat comunitària. Els drets humans han entrat en la comunitat; però els vells i els malalts s'han vist desatesos per part dels joves per primera vegada en segles i segles d'història.

D'altra banda, les reaccions violentes i cada vegada més esteses contra aquesta universalització dels valors occidentals en països de

cultura no occidental ens hauria de fer reflexionar. Aquesta reacció violenta no és una resposta als problemes; però la ceguesa de la cultura dominant amb les seves pretensions d'universalitat tampoc.

Darrere les formulacions d'una cultura -de qualsevol- hi ha un mite subjacent que dona sentit a les coses i crea un consens bàsic. En el nostre món, en la transició del segle XX al XXI, el mite i el consens estan trencats a tot arreu. L'Índia contemporània ja no és l'Índia clàssica; el "dharma" de la tradició ja no se sustenta en aquell mite i en aquell consens de fa uns segles. Com podria fer-ho? Bombay o Bangalore són ciutats modernes on els valors capitalistes han reclus el "dharma" als llibres d'història. Encara hi ha l'Índia rural, és clar; però la colonització no li ha passat per sobre tampoc.

I la cultura hegemònica occidental por oferir un mite i un consens alternatiu? Es veu cada vegada més qüestionada, fins i tot dins d'Occident, i no se surt d'una espiral de violència que ella mateixa engendra.

No hi ha en el món contemporani cap mite o visió que doni unitat a les diverses cultures. I cap ideologia imposada -ni tan sols en nom dels drets humans- pot complir aquesta funció. La imposició no crea consens; crea, en canvi, les reaccions violentes que tant caracteritzen el nostre món. En aquest món fragmentat que és el nostre, tant sols la fecundació mútua de les cultures en un diàleg intercultural vertader pot permetre l'emergència de nous valors culturals que donin resposta als problemes de la humanitat.

Mentrestant, no li podem fer el favor a la tirania de renunciar als instruments jurídics de defensa de la persona basats en la ideologia dels drets humans. Alhora, podem recordar també que els universals culturals no existeixen, i que ni tan sols els drets humans són un universal cultural.

Abstract

In this article, professor Ferrer continues exploring Eastern wisdom, a task he already carried out in this Annual. He wonders whether the Universal Declaration of Human Rights (1948) can be considered really universal or, on the contrary, it is but a mere reflection of Western culture. He looks into the ideas of freedom, dignity and equal rights from the perspective of Eastern wisdom.